

VEJSIL ČURČIĆ:

STARINSKO ORUŽJE

SA 56 SLIKA U TEKSTU

Beg sa Zagorja (Kalinovik) pod pusatom (oružjem).

SARAJEVO
DRŽAVNA ŠTAMPARIJA
1926

Iza lijepa odijela našem je narodu bilo najmilije oružje. Od čobana pa do najvećeg bogataša svako je u prijašnja vremena bio oružan. Bila su to takva vremena, gdje čovjek nije smio ni pred kućna vrata izići bez puške.

Ali oružje nije služilo samo za obranu. Sve slave i svako veselje bilo je popraćeno puškaranjem.

Oružje je bilo najvjerniji prijatelj, koji je branio obraz, život i imetak, a ujedno bilo rasonoda kao i pjesma.

Svaki je bio dobar nišandžija i gdje bi okom smjerio, tu bi i pogodio. Na teferičima priređivano je gađanje nišana iz pušaka za okladu.

Silnu ljubav prema oružju opjevao je naš narod u svojoj pjesmi i kad se govori o dobru junaku, mora se govoriti i o dobru oružju i dobru konju.

Oružje siromašnijih bilo je obično samo mala puška, a u imućnijih dvije male puške i handžar (jatagan) za pasom i dvije kubure u kuburlucima, a o ramenu duga puška, — čitav mali arsenal:

A dorata svoga opremio:
Osedla ga, što se tvrde može,
Pa zauzda demom od čelika,
O doratu vješa kuburlije,
A pod kolan sablju privezuje,

Pak na sebe odijelo tura,
Pripasuje svijetlo oružje,
U silavu dvije puške male,
Među njima svijetla handžara,
O ramenu bistra džeferdara.

Konjanici nosili su mjesto handžara dugu krivu sablju na gajtanu. Oružje imućnijih bilo je skupocjeno i vrlo bogato izrađeno i okićeno srebrom, zlatom, koralima i drugim kamenjem:

Štogod mu je i blaga i draga
I štogod mu gotova teciva,
Sve Novica na oružje sliva.

Puške.

Puške su pravile tufekdžije (puškari), a takovih je bilo po mnogim našim mjestima u našim krajevima, naročito u Primorju. U Sarajevu i Fojnici žive i danas još mnogi tufekdžije, koji su ranije pravili puške. Barut su znali i mnogi drugi sami praviti, samo gdje je bilo zgode, t. j. gdje su mogli lako doći do salitre.

Kuršume su također sami sobom salijevali u kalufe.

Sve su naše puške bile kremenjače¹⁾, čiji je oroz na zub zapinjan i otpnecem odapinjan. Materijal, željezo za cijevi, dobivan je djelomično iz domaćih majdana, naročito iz Starog Majdana kod Sanskog Mosta, odakle je željezo bilo dosta meko (bez sumpora) i dalo se lako kovati. Ali najveći dio cijevi i tabana dovažan je iz drugih zemalja naročito Italije i Austrije, što se najbolje vidi po urezanim imenima stranih majstora na cijevima i tabanima, te su ih domaći majstori dogotavljali (kundačili) i vezli. Ovo potvrđuju često i narodne pjesme:

Predobra je puška Vukelića,
Jer j' u Mlecim puška sakovata,
A u Zadru bijelom oklapata.

Mnoge su puške donošane sasvim gotove u naše krajeve kao tančice iz Italije, male puške »danickinje« iz Danciga (Danskog), »graci« iz Graca (Štajerska), »venedici« iz Mletaka, »garubini« također iz Italije.

Kremenje za kremenjače puške dolazilo je najvećim dijelom iz Epira (Albanija).

Duge puške.

Najprije su postale duge puške a malo kasnije zapašnjače ili male puške.

Šišana²⁾ (sl. 1 i 2). Šišana je karakteristična bosanska duga puška neobično široke i debele cijevi i iznutra izolukana (kanelirana).

Štuc (sl. 3). Posve kratke šišane nazivlje naš narod gdjegdje i »štuc« (po njem. Kugelstutzen). Osobito su na glasu bile cijevi šišana, što su kovane u Fojnici, koje su se izvozile i u druge zemlje Balkanskog Poluotoka. Fojničani su dobavljali gvožđe za cijevi iz Starog Majdana (kot. Sanski Most). Kolika je duljina cijevi, onoliki se komad gvožđa rastanji, zatim savije u cijev i u vatri uzvari, a onda se cijev povari: jedan proturi s jedne strane hladno oblo vreteno, a majstor kuje.

Kada je cijev skovana, čisti se burgijom, koja je obično na čarku na vodi. Da se cijev izoluči, metne se na burgiju zub. S vana se cijev dotjeruje turpijom.

Majstor samo skuje cijev, a drugi pušku uklapa (kundači) i dalje oprema.

Cijevi šišana obično su veoma bogato izvezene zlatom i srebrom, što rade posebni majstori.

Prema cijevi je i kundak masivan, i to od javorova ili orahova drveta. I kundak se obično ukrašuje paftama i granama od kosti, ukopan u drvo, a popularan je žutim pulama ili čivijicama (zehri šam — šamski ukras), a na nekim su izrezane grane od srebrenog tenečeta (lima).

Pojasevi (pafte), što vežu cijev za kundak (3-4), obično su od srebra s iskucanim (kalemljenim) ornamentom.

Taban (kresivo) je od čelika i često navezen.

Šišana je daleko nosila — na 1200 koračaja mogao je dobar gađač pogoditi bardak.

I šišana i štuc spominje se u narodnim pjesmama:

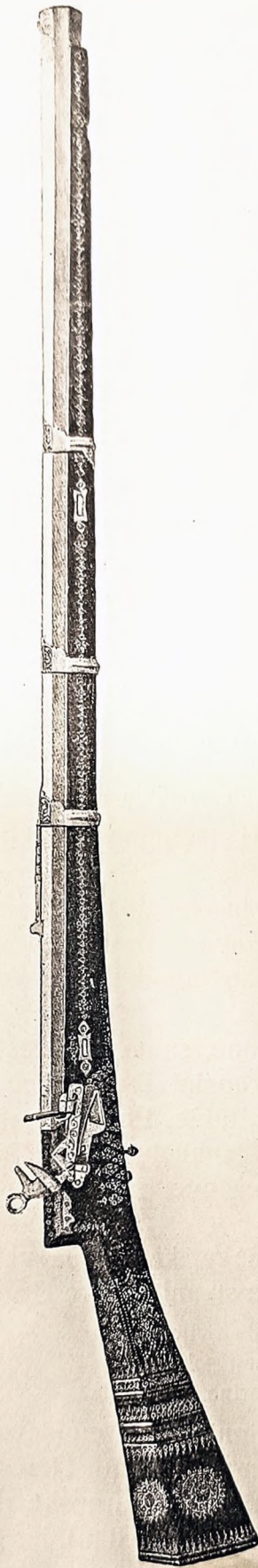
Za pojas mu dvije puške male,
A u ruke vezena šišana.

¹⁾ Puške kremenjače pronašao je neki njemački majstor u XVI. stoljeću. Na slici 1 taban je na evzu kao u samokresa i sigurno je kasnije dodan.

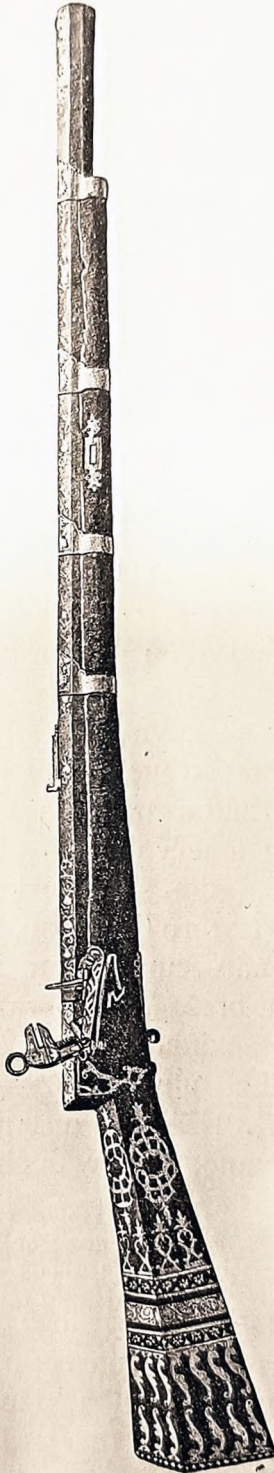
²⁾ Ovo ime potječe od perzijskog šešhane, na šest čošeta (kundak i cijev).

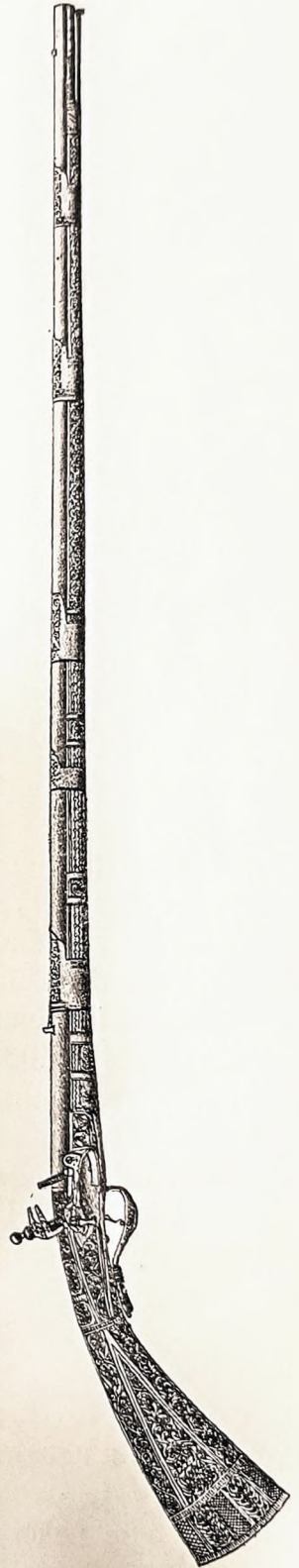
Sl. 1. Šišana.

Sl. 2. Šišana.

Sl. 3. Štuc

Sl. 4. Čibuklija.

ili:

On mi ščepa štuca zelenoga,
Udara ga pod pazuhlo lijevo.

I u Dupovcima blizu Pazarića pravljene su šišane, ali su bile prostije i mnogo veće, a zvale su se »dupovke«. Kuršum (tane) je teglio punih 18--20 drama (50 grama). Nosila je na 1500--1800 koračaja.

Tančice ili arnautke.

Tančice se zovu zato, što su neobično duge i tanke, a većim su dijelom donošene u naše krajeve iz Italije preko Albanije (Arnautluka), te su ih zvali i arnautkama. Tančica se začudo rijetko spominje u narodnim pjesmama, ma da je to bila vrlo obična puška u našim krajevima:

Pa tančicu pušku dovatio.

Tančice su u ostalom bile lovačke puške i s njima su išli najviše u lov.

Tančica ima više oblika s posebnim obilježjima i imenima:

a) Čibuklija (sl. 4.) ima čibuke (pruge) niz cijev. U njih je jalman gore ravno odrezan. Ta je puška sva osim cijevi okovana u žutom graviranom tenećetu.

b) Karanfilka ili srmalija¹⁾ (sl. 5). To je najdulja puška tančica, a okovana je sva osim cijevi u srebro s iskucanim (kalemljenim) ornamentom:

Sretoše nas dvije zmiје ljute,
Šćahu nama oči izvaditi,
Pobismo se š njima iz pušaka.
Jednu ubih puškom srmalijom.

Ali ona već pripada tipu najkarakterističnijih arnautskih pušaka, takozvanim rogama.

c) Roge (sl. 6) se zovu zato, što im se vitki jalman (glava kundaka) na kraju proširuje na obje strane poput rogova. Mjesto drvenog kundaka u nekih je gvozden okov sa žutim paftama preko cijevi, a kod drugih je drveni tanki kundak okovan žutim tenećetom.

Nije mi poznato, gdje su roge kovane, samo ima često na njima majstorskih dagmi i imena (Lazaro Lazarini, Franzini i t. d.), po kojima se može zaključiti, da su valjda najvećim dijelom iz Italije. Po svoj prilici i imena: latinka, talijanka, prekomorka, breša (»od obraza tanku brešku pali«) prozvana po gradu Brescia u Italiji, mletačkinja odnose se na ove puške, koja se imena često spominju u našim narodnim pjesmama.

d) Rašak (sl. 7). Naziv je po kundaku, koji je na vrhu iskružen i rašljat, da bolje priligne uz rame. U Osvetnicima spominje Fra Grgo Martić ovu pušku:

Aga viknu, ko da zvijer riknu:
»Na noge se, moji sokolovi,
Rašak na se, pariipe poda se!«

e) Džeferdar (sl. 8). To je bez sumnje najviše opjevana puška u narodnim pjesmama, a karakteristična je naročito za našu kršnu Hercegovinu i Crnu Goru.

Cijev je ove puške šarolika, dževahirli, od arapske riječi džehver (nakit), odatle i ime pušci džehverdar (džeferdar ili dževerdan), jer je pravljena iz smjese

¹⁾ Srmalija može biti doduše svaka puška, samo koja je sva u srmu okovana.

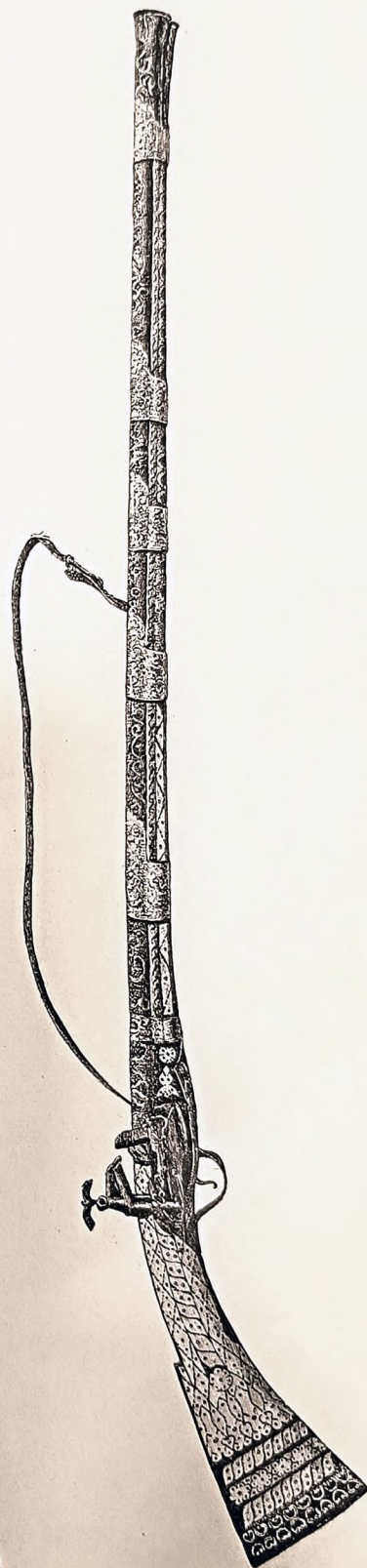
Sl. 5. Karanfilka.

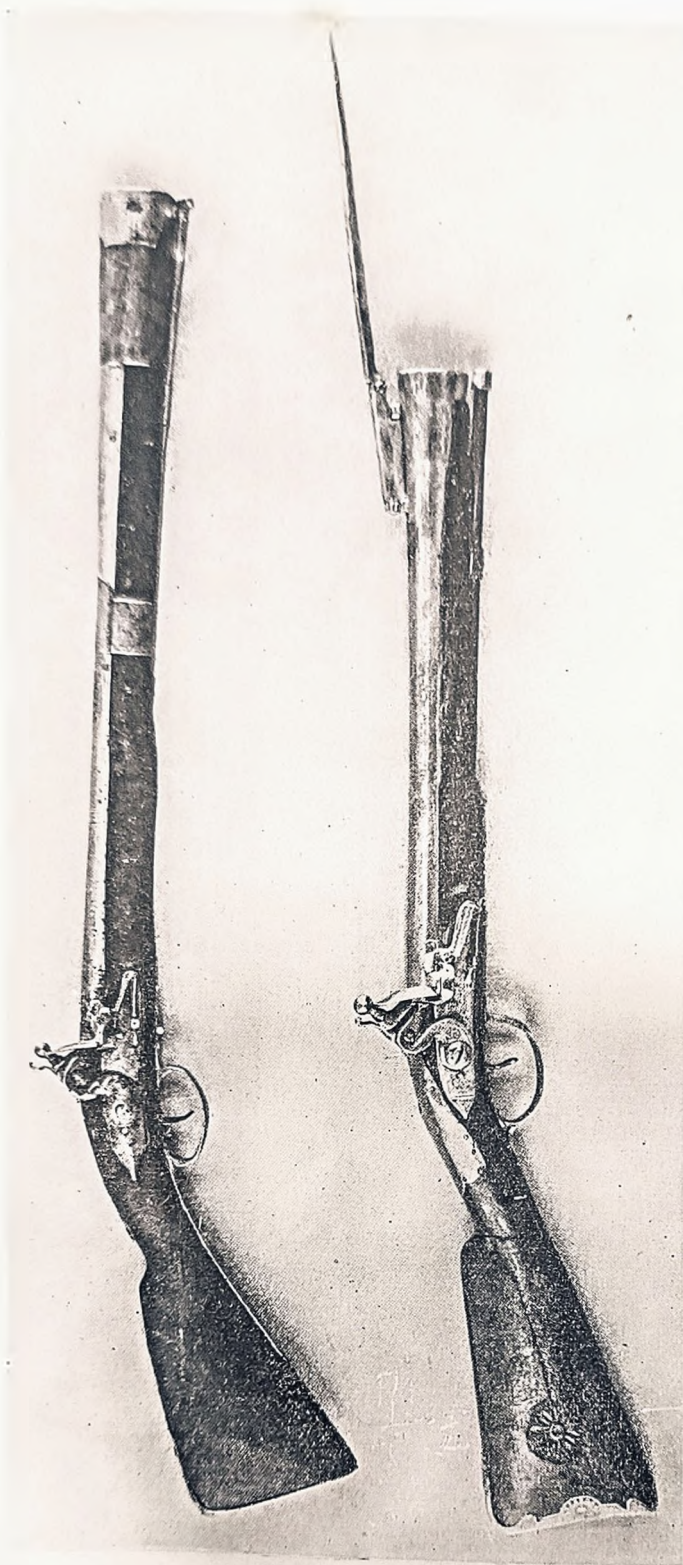
Sl. 6. Roga.

Sl. 7. Rašak.

Sl. 8. Džeferdar.

Sl. 9. Karabini.

Karabin (garubin, garabin i garabilj) (sl. 9). To je najkraća duga puška, a nosili su je najviše konjanici o jagnu na sedlu pored kuburluka.

željeza i čelika. Skivanjem i varenjem dobiju se na gvožđu one valovite šare. Ovo su najprije radili u Damasku, te se to i prozvalo damasciranje željeza. Odatle i ime mnogim sabljama demiskija (dimiskinja, dimiščija).

Cijev je iznutra obla. Obično su pravljene u Italiji, a kod nas opremane. Kundak je iskićen sedefom i kosti. Prava je »sedeflija« sva u samom sedefu, te se i u narodnoj pjesmi spominje:

Pa Stanojlo na noge skočio,
Sedefliju pušku zagrabio.

a »umetica« je, kad ima sedefa i kosti. I cijev je u ovih pušaka obično bogato navezena srebrom:

Preko krila drži džeferdara,
Vas u srmi i u čistu zlatu.

Gdjegdje se veli u narodnim pjesmama mjesto džeferdar i džeferlija:

A za njime mlad Prodanoviću
Nos' u ruci svoju džeferliju.

Džeferdar ne može nositi koliko šišana, vele naši puškari, ali narodni pjevači ne mogu da se dovoljno nahvale ove puške:

Dao bih mu tanka džeferdara,
Koja puška malo nišan gada:
Čerek hoda usmrti junaka.

U stara vremena plaćali su za lijep džeferdar po 1000 i više groša. Kovačina Ramo imao je ovakov džeferdar:

Na njemu je do trideset pafti,
A što mu je pafta do nišana,
Ona mu je od trides't dukata,
I u njoj je alem kamen dragi,
Počkome se vidi pogledati,
U po noći kao i u podne.

Na otvoru je cijev veoma široka (do 48 mm). Ovo je radi toga, da bolje raznosi. Prema falji (rupa za potprašivanje) cijev se suzuje. Karabin se ne puni uvijek običnim kuršumom, već i sitnim presječcima i drugim komadićima olova pa i klincima:

O Halile uzmi karabina,
Puni pušku, otpale ti ruke,
Šakom praha, a dva palamara.

Kako karabin u široko razbacuje, mogli su konjanici, kada bi jurišali i u trku njime poraniti i pobiti mnogo ljudi.

Na karabin se je naticao bod (na oluke), koji se na baglamu previja, što vidimo na našoj slici.

U narodnim pjesmama spominju se još razna imena dugih pušaka, koja se odnose ili na izradbu ili na provenijenciju kao: granalija (granama navezana), paftalija (paftama okovana), diljka (dugačka), primorkinja, nimačkinja, nalimanka (alamanka) krdžalinka i t. d.

Male puške.

Malih pušaka ima zapašnjača, koje su se nosile za pasom, u bensilađu, i kubura, koje su se nosile u kuburlucima o jabuci na sedlu. Među njima nema zapravo nikakve razlike, jedino što su kubure obično prostije izrade.

Danickinja (sl. 12) je mala puška pravljena u Danzigu. Ovo se je ime sačuvalo u narodnoj pjesmi:

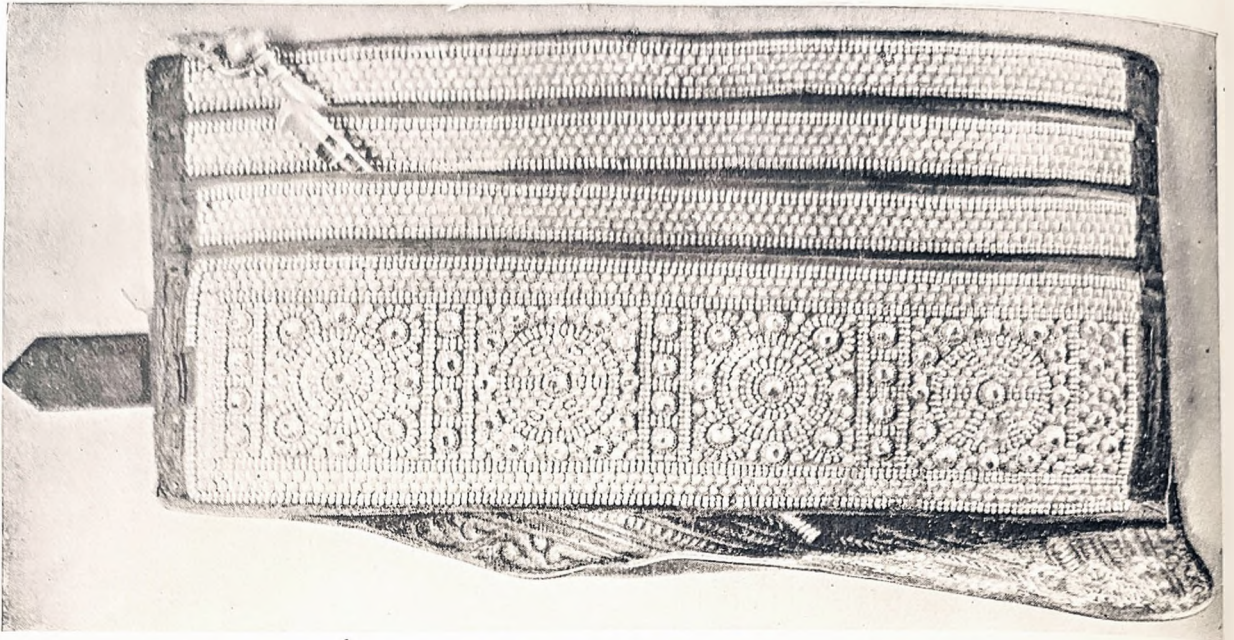
Donese mu svilena pojasa
I za pojas dvije danickinje,
Obadvije u čistome zlatu,

a čuje se još i danas u narodu. Nasred cijevi i na tabanskoj tahti je urezano ime mjesta: DANZIG.

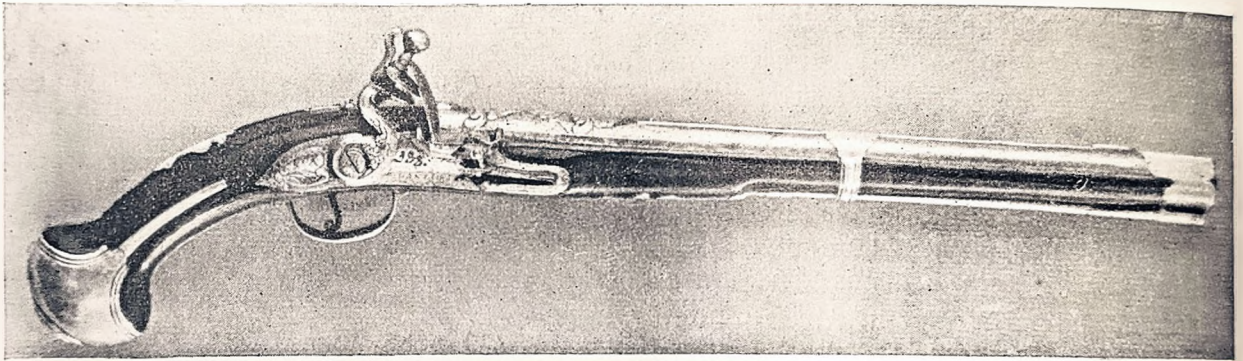
Venedici (sl. 13) su male puške porijeklom iz Mletaka (Venediga). Na ovom komadu je okov domaći i to od žutog tenečeta, a taban i cijev su sa strane, iz Italije, jer je na tabanu urezano ime G. Bancki. Jedan par pravih venedika nalazi se u privatnom posjedu Avdage Pece u Sarajevu. Na cijevima u Pecinih venedika ima ime: LASARO LASARINO. Već oko god. 1640. živio je u Mlecima na glasu puškar Lazaro Lazarini, a valjda od iste porodice javlja se još i u XVIII. stoljeću poznat majstor, koji je metao gornju signaturu na svoje puške.

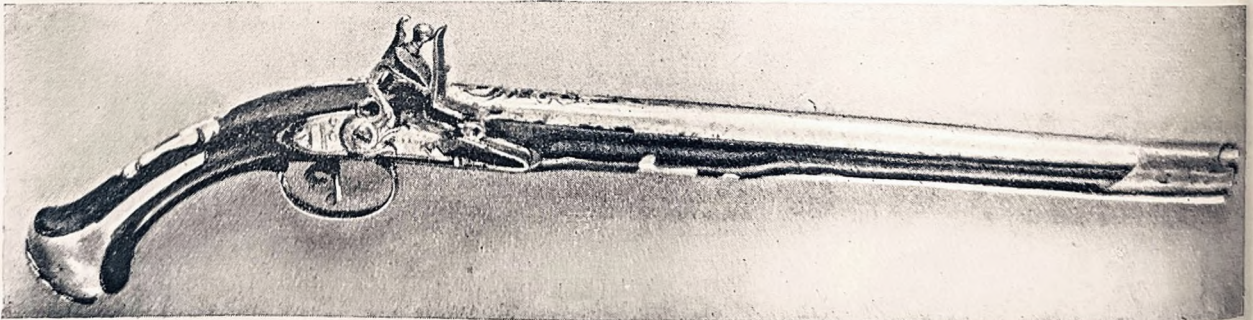
Sl. 10. Kuburluci. □ □ □ □

Sl. 11. Bensilah, pulan, iz zapadne Bosne.

Sl. 12. Danickinja.

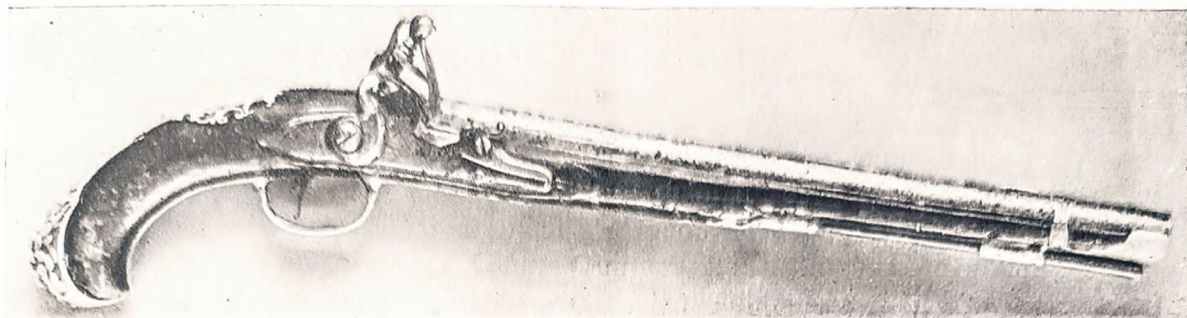

Sl. 13. Venedik.

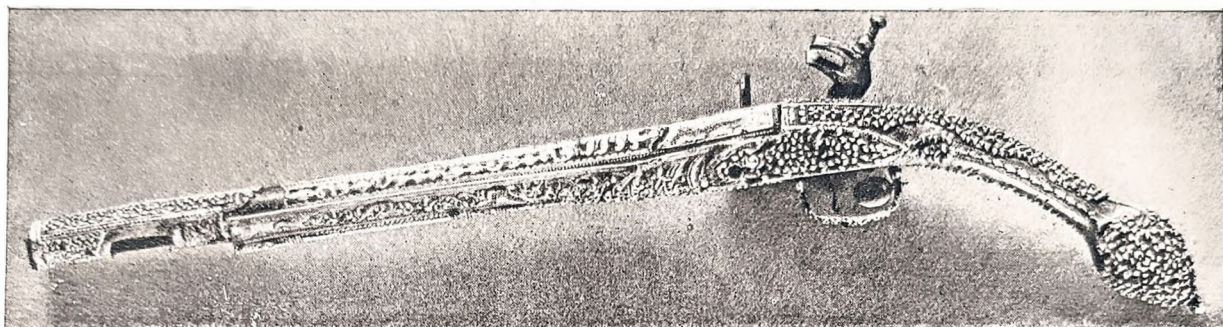
Narodni pjevač zna dobro, da su dolazili venedici k nama s mora, pa ih i nazivlje morski venedici:

On zadede dvije zlatke male,
Dvije puške, do dva venedika,
Cijevi su morski venedici,

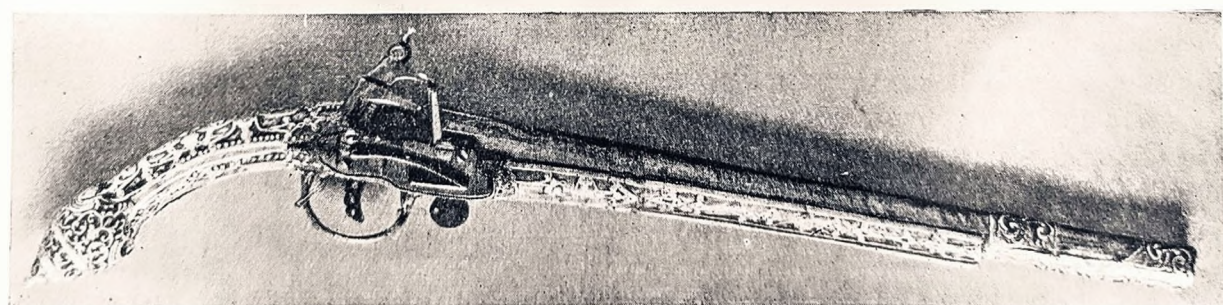
A tabani od morske mazije,
A kundaci od morske masline.

Sl. 14. Lisanka.

Sl. 15. Ledenjače.

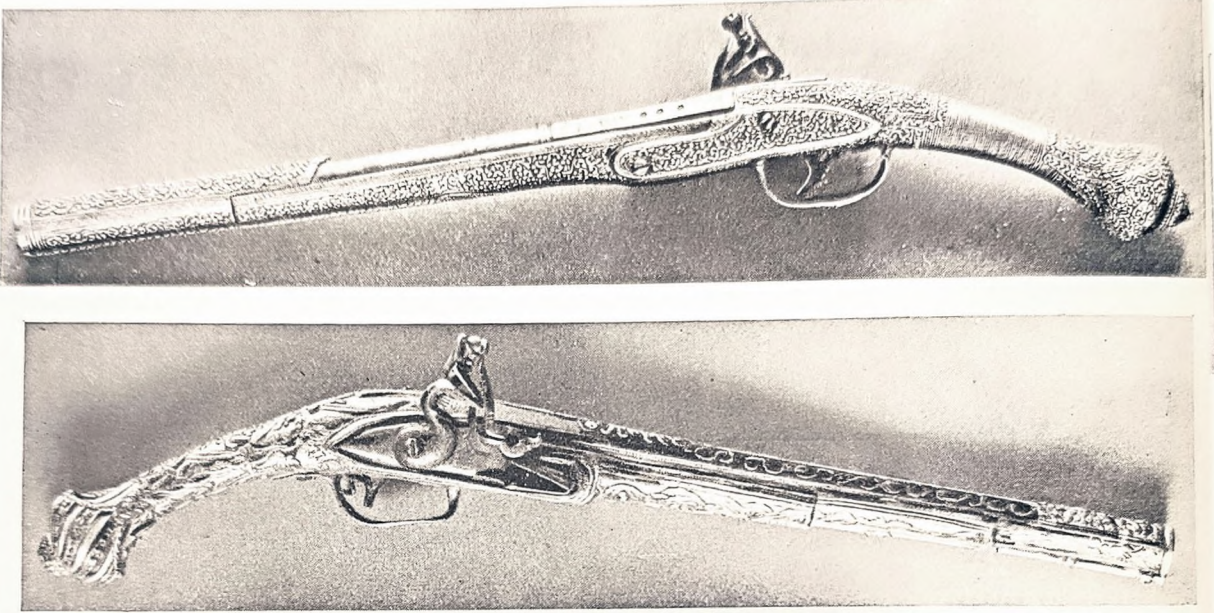

Sl. 16. Sllvanka.

Priča se, da nije bilo malih pušaka nad venedike, i da su u stara vremena za njihove cijevi plaćali onoliku količinu zlata, koliko su same cijevi težile. Kad bi opalio iz venedika u staklo na prozoru, kuršum ne bi razbio cijelo staklo, već

bi samo probušio. I zaista su cijevi u ovih pušaka razmjerno prema drugim malim puškama vrlo tanke.

Lazarinke. Kako se čini, pravio je ovaj par pušaka neki drugi majstor iz iste porodice, koji je pravio i opisani par venedika, samo su lazarinke sasvim drukčijeg oblika, mnogo su kraće, a cijevi su puno šire. Cijeli je drveni kundak našaran, a osim toga navezen je livaniskim vezom. Na dnu cijevi imaju dagme (majstorova značka). Jedna je donekle slična dagmi na Pecinim venedicima: ljudska glava s bradom. Ispod dagme poput krune urezao je majstor svoje ime: L. LAZARINO. Začudilo me je, što je naš odlični stari puškar Avdija

Sl. 17. Zlatke.

Sabljar odmah rekao, čim je vidio puške, da su to »lazarinke«, makar da nije znao, da na njima stoji urezano »L. Lazarino« (orm. XXI. br. 432).

Lazarinke se nigdje ne spominju u narodnim pjesmama.

Lisanke. Sabljari veli, da se puška na slici 14 zove lisanka, jer je rađena na otoku Visu (Lisa). Oblik jabuke podsjeća zaista na dalmatinske male puške, jer nije okrugla kao u naših pušaka, već je s donje strane svedena malo na šiljak poput kljuna. Cijev je od damascirana željeza. Vrlo je lijepo gravirana jan-tahta: tri četiri turska čadora, prema čadorima bježi konjanik u turskim haljinama s čalmom na glavi i obazirući se puca iz male puške na drugog konjanika u austrijskoj nošnji iz doba princa Eugena, koji ga u skoku tjera i puca na njega iz male puške. Čitav je prizor dosta vjerno prikazan. Na tabanu je urezano ime majstorovo: MARCVS ZELER — IN WIENN.

Navrh jabuke je u srebrenom okovu iskucana maska u obliku gorgoneja, a iznad glave trofeja: top, na njem pancijer-košulja ili oklop i kaciga, dva bajraka i koplje, nadalje sjekira i buzdovan i još dva tri bajraka. — Cvijet je na špatlji (gdje se rukom drži) poput krune s pet krinova.

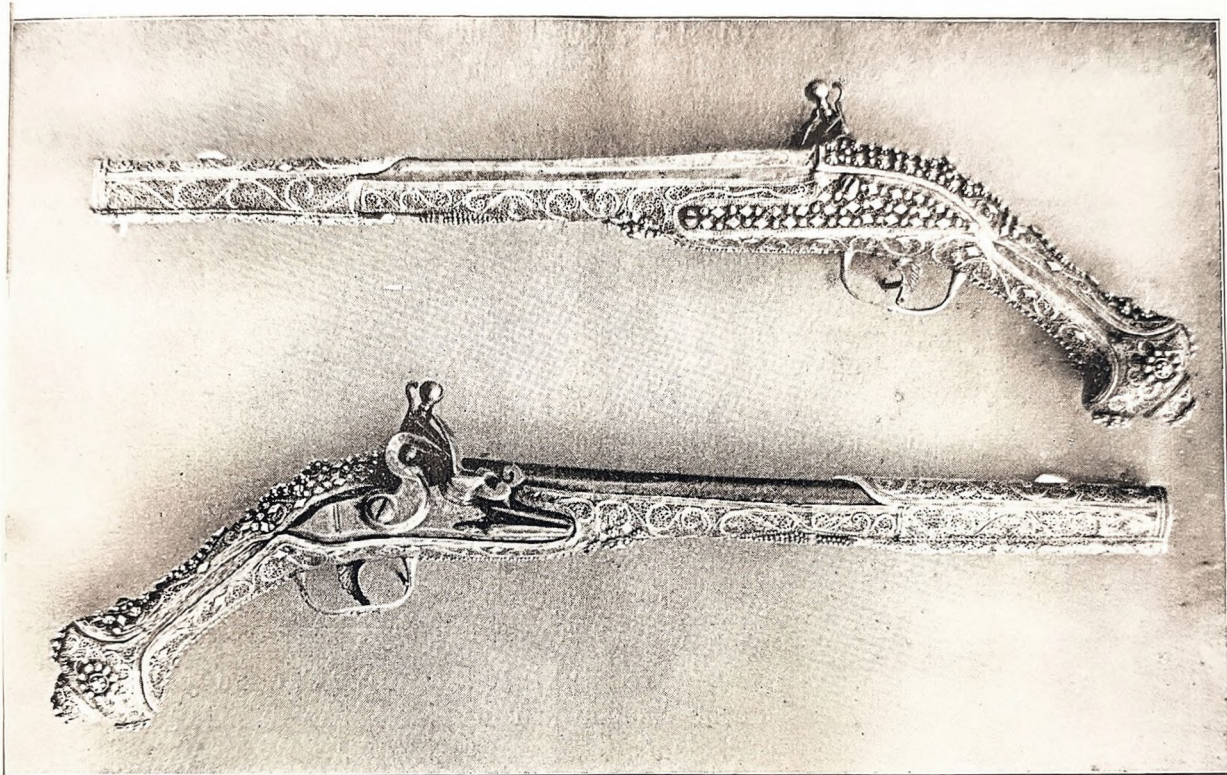
I na jantahti (talita s druge strane kundaka prema tabanu) je vrlo zanimljiva trofeja: ljudska maska i ispod nje topuz, tug s polumjesecom, razrezan bajrak

i mač; lijeva točija: top, na njemu turban s visokom perjanicom, nad njim luk i strijela, sjekira (balta), štit i koplje i dva velika bairaka, iza njih tulac pun strijela.

U narodnim se pjesmama spominje puška »lisa« (valjda lisanka), i to samo na jednom mjestu:

Beg napravi nejak Matijana:
Na njeg metnu toke i ilike,
Zadi za pas do dvije lise male.

Ledenjače (ledenice) (sl. 15) su prave arnautske male puške, okovane sve u srebro, koje se bijeli i prelijeva kao led, odatle i njihovo ime »ledenjače« ili

Sl. 18. Skadarke.

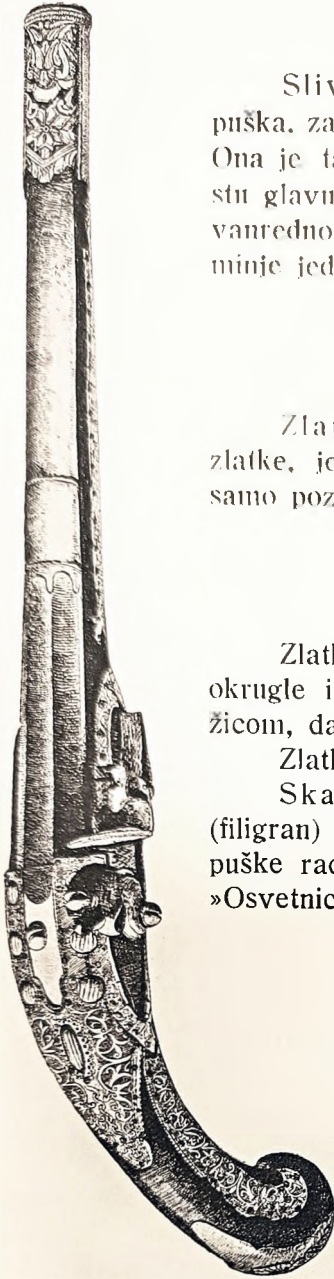
»ledenice«. One su puno tanje od običnih malih pušaka. Sve su ledenjače radene po prilično jednakom kalupu, samo što su kod nekih cijevi više ili manje navezene srebrom. Cijevi su iz raznih kovačnica. Na nekim ima turska dagma, jer ih je valjda pravio turski puškar. Ima ih i s urezanim talijanskim imenima kao: A. PERDETTI. Na jezičku ili, kako naši puškari vele, kujruku (repu) jedne ledenjače našao sam srebrom tauširano ime: ΜΙΛΥΓΓ. Mastor je dakle bio naš čovjek.

Ledenjače su se radile i u Risnu (Boka Kotorska), prozване »risanke«, ali su glavni puškari bili u Prizrenu i nekim drugim mjestima u onom kraju. Ledenjače i ledenice vrlo se često spominju u narodnim pjesmama:

Na bedrima svijetla gadara
Za silahom dvije ledenjače.

ili:

O Mehmede, majka ti kukala!
I na tebe eto dževerdana,
I za pojas ledenica sjajna.

Sl. 19. 'Merdžankinja.

Slivanka. Na sl. 16 prikazana je vanredno lijepa mala puška, za koju mi reče Sabljar, da je to prava »slivanka« (Slivno). Ona je tanka i vitka kao ledenjača a ima isto tako i duguljastu glavu. Oklop joj je s vrha do kraja od srebrenog tenečeta s vanredno fino pletenim (filigran) ornamentom. Slivanka se spominje jedino u Osvetnicima:

A rekli su i vjeru zadali,
Kad su puške punili slivanke
Troljetnikom, suhim tučenikom.

Zlatke (sl. 17). Ledenjačama su po opremi vrlo slične zlatke, jer i u njih nema drvenih kundaka, nego je oklop sve samo pozlačeno srebro:

Mirku dade dvije puške male,
Obje su mu u srmu zalite,
A u zlatnu pjenu umočene.

Zlatke su puno masivnije i teže od ledenjača. Jabuke su im okrugle i velike, a oko vrata su obično omotane srebrenom žicom, da bolje i čvršće stoje u ruci.

Zlatke su također radene u Arnautluku.

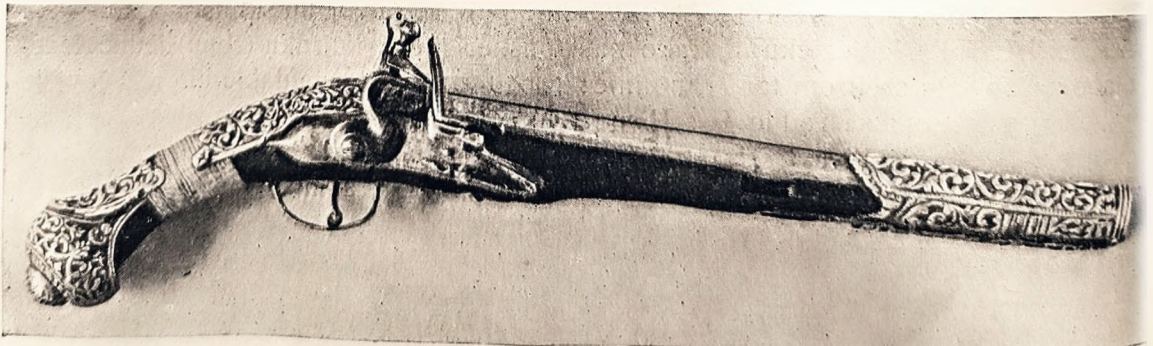
Skadarke (sl. 18) su krasne arnautske puške s pletenim (filigran) oklopom i pokićene merdžanima (koraljima). Ovakve su puške radene i u Dubrovniku i Kotoru. Samo u Fra Grginim »Osvetnicima« spominje se ime skadarke:

Za pasom mu dvije skadarke male,
Sve u srmu zaljevane suhu,
Osim ognja, što mu vatru čuva.

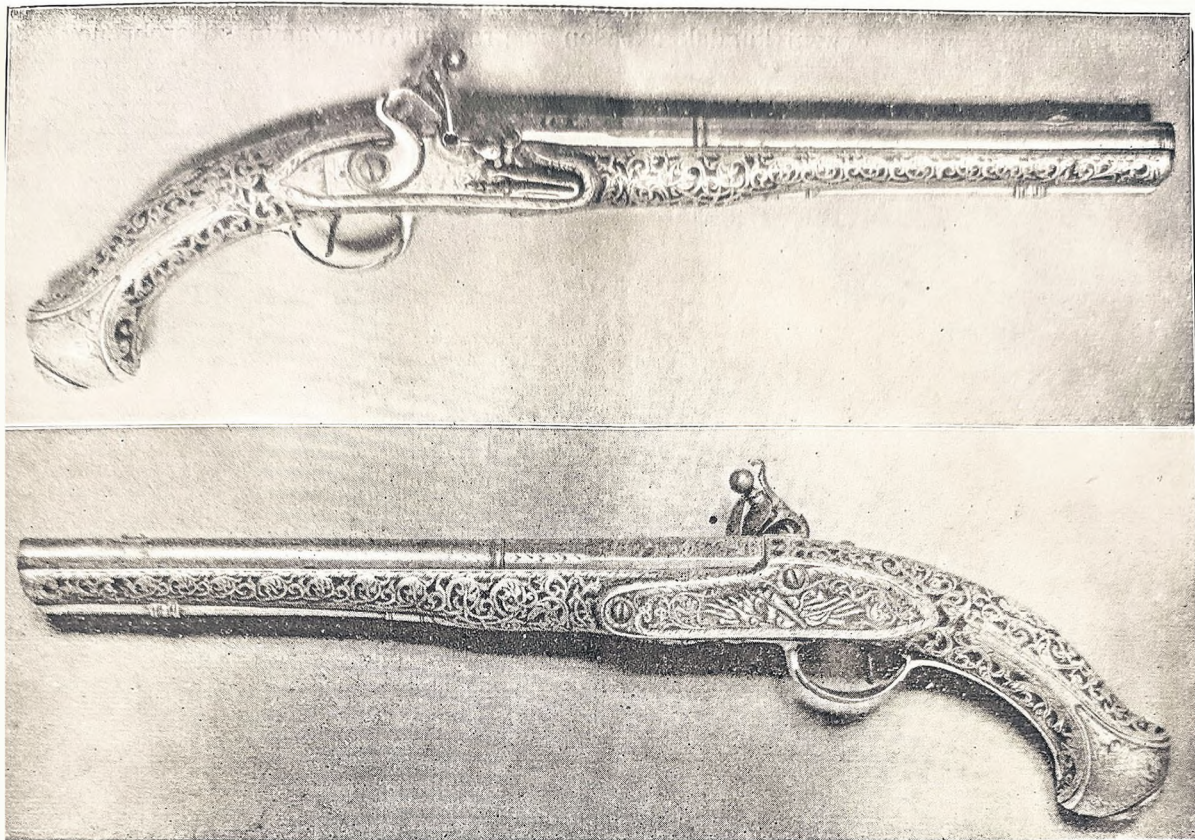
Merdžankinje (sl. 19). Ove su puške pokićene prilično krupnim merdžanima, od toga »merdžankinja«.

Pa za silah puške zadjenuo,
Obadvije puške merdžankinje.

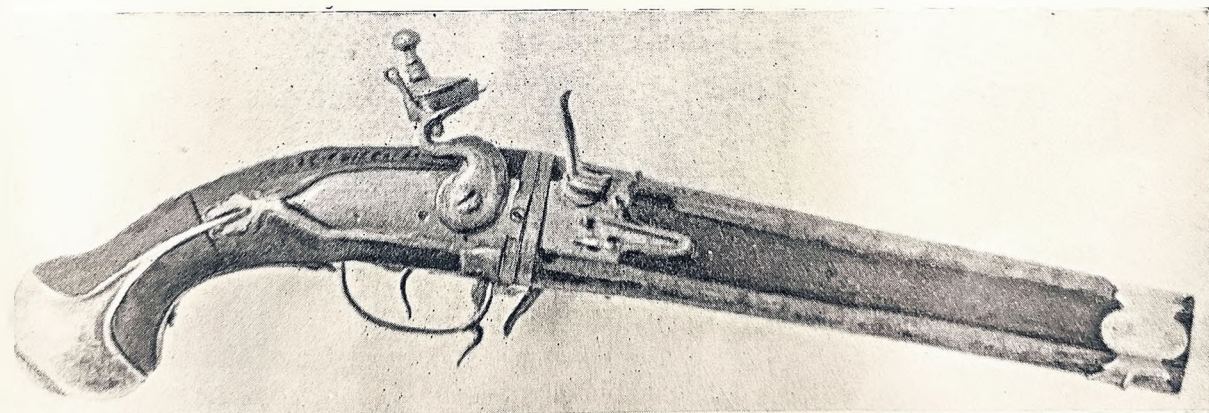
Jabuke merdžankinja naliče jabukama u lisanke.
t. j. iz Dalmacije.

Sl. 20. Pečanka.

Sl. 21. Mala puška rađena u carigradskom arsenalu.

Sl. 22. Okrit.

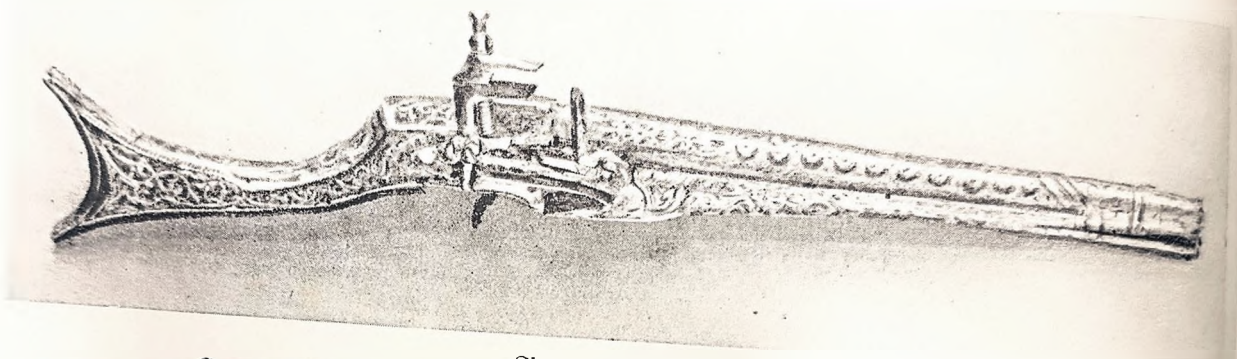
Pečanka (sl. 20). Ova je puška dobila svoje ime od grada Peći (Ipek), gdje su se od starina pravile male puške, vrlo poznate i tražene po našim krajevima. Tipične pečanke su obično puške prostije vrste s okruglom velikom glavom, s drvenim kundakom i obično su žutom mjedi okovane.

Pečankama nema nigdje spomena u narodnim pjesmama.

Slika 21 prikazuje osobito lijepu malu pušku. Cijev i taban su vrlo lijepo zlatom tauširani, a drveni kundak ukrašen je granama, izrezanim od srebrenog

Sl. 23. Mali garubin.

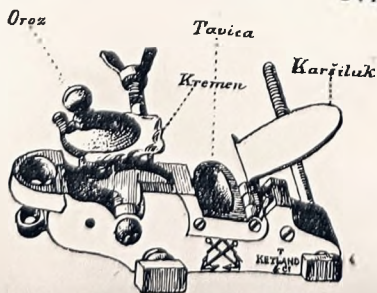
Sl. 24. Mali rašak.

Sl. 25. Mala šišana.

tenećeta. Na špatlji je cvijet u obliku štita: u sredini jajoliko prazno polje, a više njega kruna; s desne i lijeve strane zakoračila su dva lava, ispod polja je ljudska maska. — Ovakve skupocjene puške pravljene su u carskom arsenalu u Carigradu, pa su davane na hediju (dar) ljudima, koji su se u ratu odlikovali. Kao znak arsenala tauširana je u cijev carska arma (trofeja).

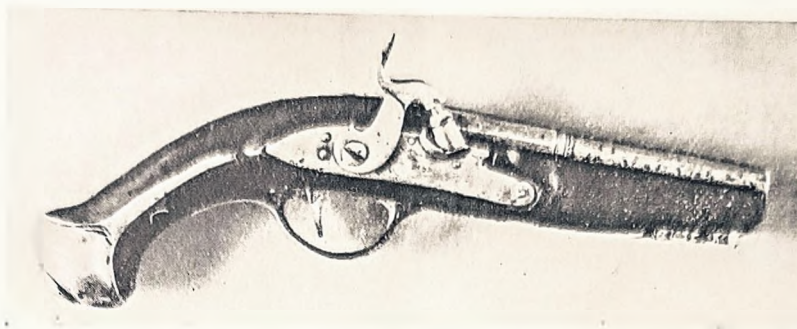
Cijela puška je pravo remekdjelo i služi na čast majstoru, koji je također urezao svoje ime na kraj cijevi, a da je tko ne urekne, tauširano je niže arme na cijevi: »maša-allah« (ne ureklo se!).

Sl. 26. Taban (čarak) za kremenjače puške.

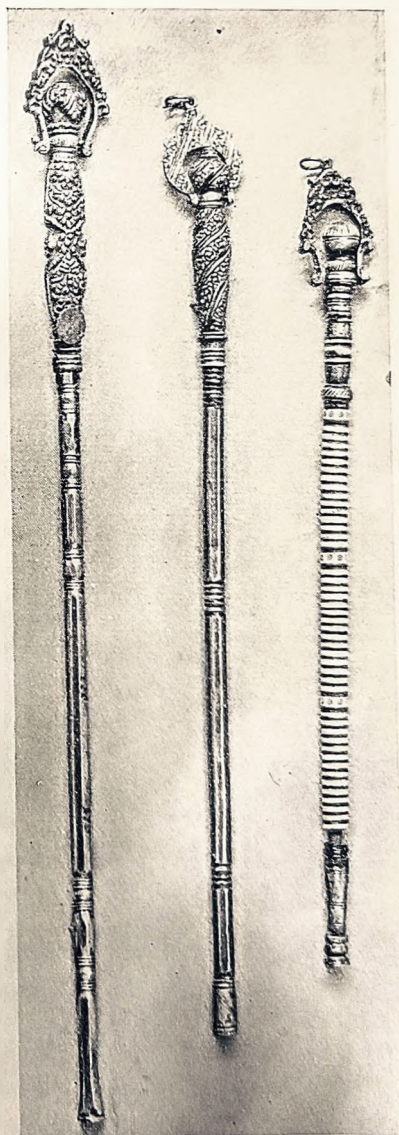

Okrit. Na sl. 22 prikazana je kremenjača s dvije cijevi jedna poverh druge, a sa jednim čarkom (kresivom). Cijevi se mogu okretati, pa odatle i narodno

Sl. 27. Samokres.

ime za ovu pušku »okrit«. Uz svaku cijev ima i stražnji dio tabana s karšilukom i tavicom kod falje, dok je za obje cijevi samo jedan oroz. Sigurno je ova puška preteča »šestopuca«, altipatlaka (revolvera). Sabljjar tvrdi, da su okrite donosili iz Engleske. Ne spominje se u narodnim pjesmama.

Sl. 29. Arbijske za zbijanje naboja u malu pušku.

Sl. 28. Kantar čila (mjera za barut).

Mali garubin (sl. 23) je malen poput malih pušaka, te je po svoj prilici nošen u kuburlucima. Cijev je obično veoma lijepo tauširana srebrnim širokim telom (žicom), a kundak je navezen livanjskim vezom (inkrustacija).

Rašak zapašnjak (sl. 24). Ovo je zapravo mala puška, samo je načinjena na formu dugog rašaka. Cijev i okov su lijepo gravirani. Sigurno je albanaškog porijekla.

Šišana zapašnjaka (sl. 25) je mala puška neobične duljine, 63 cm duga. Cijev je iznutra na oluke kao u šišana. Zanimljivo je, što se iz nje puca kao i iz duge puške, natakne se naime na drvenu harbiju (čime se je nabijala) i nasloni na rame. Čini se, da ovo nije domaća radnja, jer joj je velika ovalna

srebrna jabuka nalik na jabuke malih pušaka, koje su rađene u Danzigu u Njemačkoj.

U narodnim pjesmama ima još mnoštvo imena za male puške, koje su prozване po provenijenciji ili po svojem obliku kao: breše male (iz Brescie), graci (iz Graca, Štajerska), šilje, i t. d.

Samokres (sl. 27) je najmanja mala puška, jedva 25 cm dugačka i, kako mu već samo ime kaže, pali se bez kremena, na evzu:

Za pasom mu do dva samokresa,
Obje male bez kremena pale.

U gornjoj Hercegovini nazivlju samokres i špagica, špagarica i džeparica zato, što se može u džepu i špagu nositi.

Na koncu valja spomenuti, da je mala puška služila kao lijek pri tešku porođaju. Više roditelje bi se ispalila mala puška, da joj olakša porođaj.

Sl. 30. Rog za barut od jelenjeg paroška.

Sl. 31. Rog za barut.

Puščani pribor.

Kao pomagala kod kremenjača služi:

1. Kantar ćila (sl. 28) je mjera za barut, što se jedamput metne u pušku. To je malena cijevčica sa zarezima, često srebrnom tauširana. Ima ćila i s kesicom od kože (hatum).

2. Arbija (sl. 29) se zove šipka, kojom se mala puška punila i čistila.

Pravljene su od drveta ili metala (gvožđa, tuča) a glava je i držalje srebrnom okovano.

3. Rog za barut (sl. 30). Barut se je nosio u lijepo našaranim jelenjim (sl. 30) ili volujskim (sl. 31), te bivoljim rogovima. Forma roga je također vrlo često imitirana u mjedi i emajlom ukrašena (sl. 32), ili od drveta i u koži opšivena (sl. 33). I u običnim malim tikvicama »vratačama« nošen je barut.

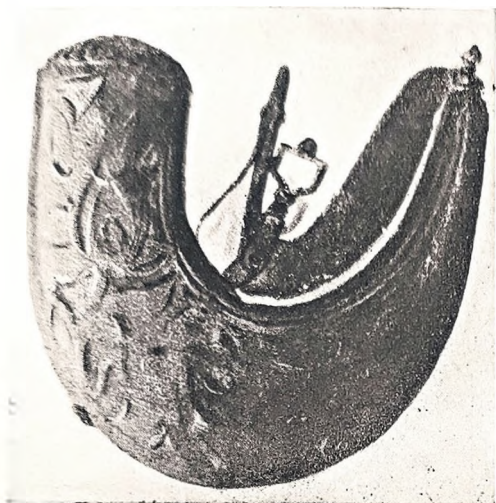
4. Basma potprašnica (sl. 34). Za potprašivanje pušaka barutom na falji pravljene su basme poput kruške od drveta ili od kosti i uko-

Sl. 32. Rog za barut od mjedi i emailiran.

panim olovom ili kositrom našarane. Često su se upotrebljavale basme od srebra.

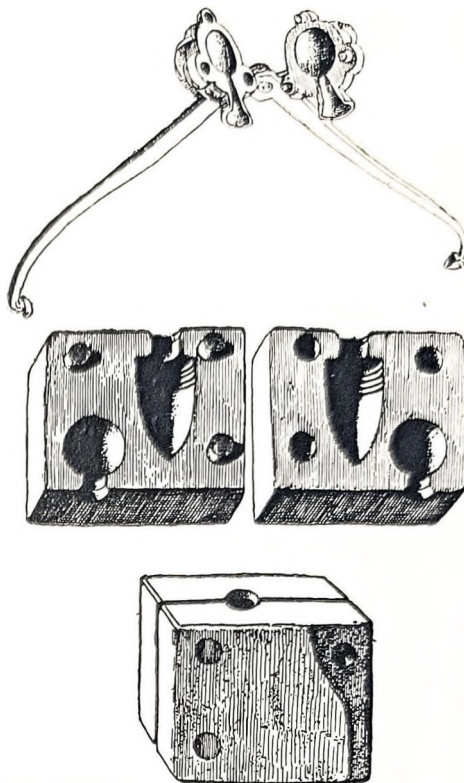
5. Katije ili palacke (sl. 36) su srebrene, katkad i pozlaćene a i merdžanima pokićene kutije, što su ih naši stari nosili na kajišu ili uskoj tkanici oko pasa.

Sl. 33. Rog za barut opšiven u kožu.

Sl. 34. Basma za potprašivanje baruta na falju.

Sl. 35. Kalupi za lijevanje kuršuma.

Sl. 36. Katije za naboje.

a u njima držali fiškeke (naboje). Kutije su kovali kujundžije po raznim našim krajevima. Priča se za Dedagu Čengića iz Gacka, da je pred austrijsku okupaciju naredio u Foči 100 čivta katija i, kako kujundžije pričaju, platio je po 120 groša na čivt. — Katije se spominju u narodnoj pjesmi:

On pripasa srmali katije.

Siromašniji su imali kožnate fišekčese, koje su katkada zlatom navezene ili, kao u zapadnoj Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, pulane.

Sl. 37. Zejtinice.

Sl. 38. Dugi noževi (handžari) »bjelosapci«, lijeva dva pokićena merdžanima.

6. Zejtinice (sl. 37). Prema katijama treba da bude i zejtinica, te je i ona pravljena od srme, a za siromašnije od mjedi ili bakra. U zejtinicama se nose krpe, kojima se puška maže.

Dugi noževi handžari.

Handžari su od vijkada u našim bojevima mnogo vrijedili. Puške su bile ostraguše, pa se nijesu mogle tako lako i brzo puniti, a nijesu svaki put ni hvatale vatru. Kad bi se neprijatelj približio, isturio bi se po jedan hitac iz napunjenih pušaka i onda se odmah prihvatilo za duge noževe, te je handžar odlučivao bitku:

Sl. 39. Dugi nož «crnosapac».

Sl. 40. Dugi noževi (handžari) sa srebrnim kamzama.

Sl. 41. Pala.

Sl. 42. Mač.

Velje puške u travu bacimo,
 Za golo se gvožđe prihvatimo,
 Alaknimo, Boga spomenimo,

Na dušmana složno udarimo.
 Bog će dati, naš će megdan biti.

U Hercegovini i Crnoj Gori vele dugom nožu jatagan.

Handžari s bijelim kamzama (kavzama, drščima) od slonove kosti (somlji noži) zvali su se »bjelosapci« (sl. 38):

Te on somli noža povadio,
 Te mu rusu posiječe glavu,

riječ »bjeloušci«:

A za pasom do dva dževerdara¹⁾,
 Među njima noži bjeloušci.

a s crnim kamzama od roga ili drveta »crnosapci« (sl. 39). U narodnoj pjesmi veli se: mrki jatagan:

Ispod njihke mrki jatagani
 I na njima šipke od čelika.

Česti su handžari i s kamzama od srebra (sl. 40).

Kamze su bile široke i sa dva uha na kraju za zaštitu ruke.

Po oštrici razlikovali su se krivac handžar s krivom oštricom i pravac s pravom oštricom.

Korice su bile ili od srme s kalemljenim (iskovanim) ornamentom ili od drveta i kožom pošivene, pa samo na krajevima srmom okovane.

Bolji su handžari, naročito bjelosapci ukrašeni velikim merdžanima (crvenim koraljima) ili dragim kamenjem.

Handžari su samo na jednoj strani oštri. Na oštrici ispisani su (tauširani) ajeti iz kurana i ime posjednika ili majstora, a katkad i datum.

Handžari su se pravili i u našim krajevima. Naročito mnogo i na glasu majstora bilo je u Foči, gdje i danas živi oko 40 bičakčija (nožara).

Handžare su nosili ljudi, koji nijesu imali pravo da pašu sablju:

Za pasom mu puške pozlaćene,
 Bez nikakva noža i andžara,
 O bedri mu sablja demiškinja.

Handžaru je bilo mjesto u bensilahu među dvije male puške:

Pripasuje svijetlo oružje,
 U silava dvije puške male,
 Među njima svijetla handžara.

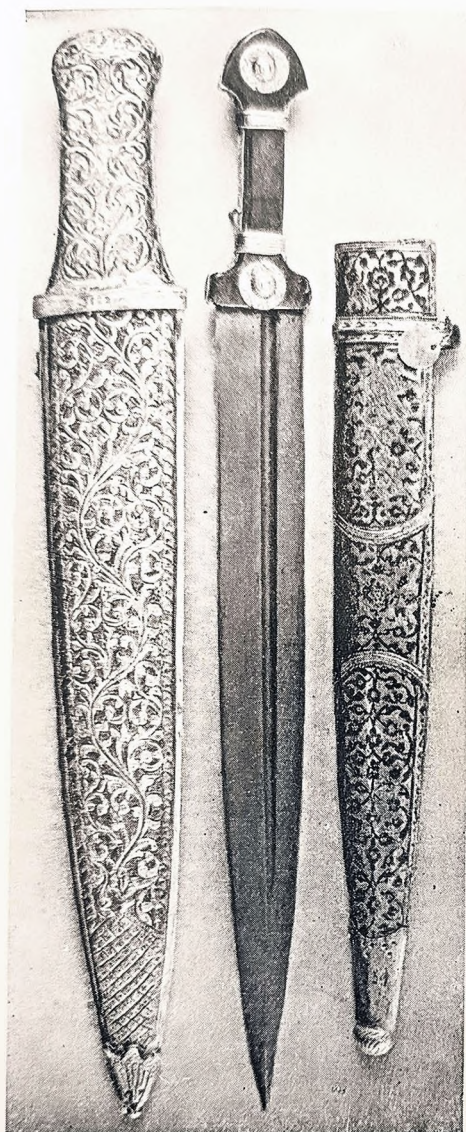
Nevjerojatno je, da se je ovo krvavo oružje upotrebljavalo u narodnoj medicini. Pri teškom porođaju metne se handžar rodilji pod glavu ili se sapere u vodi, koju onda rodilja popije. I djeci, na kojoj se pojavi djetinja bolest ili trzavica, metne se handžar uz dijete. Protiv sandžija (probadanja) sapire se također handžar i ona voda pije. U Petrovcu usade u pod pred glavom mrtvacu dugi nož, da mu ne bi moglo ništa nauditi, ako bi slučajno koja životinja prešla preko njega.

Palat (sl. 41). Dugi nož s oblim drškom od srebra bez onih karakterističnih razvrćenih ušiju u handžara zove narod palom.

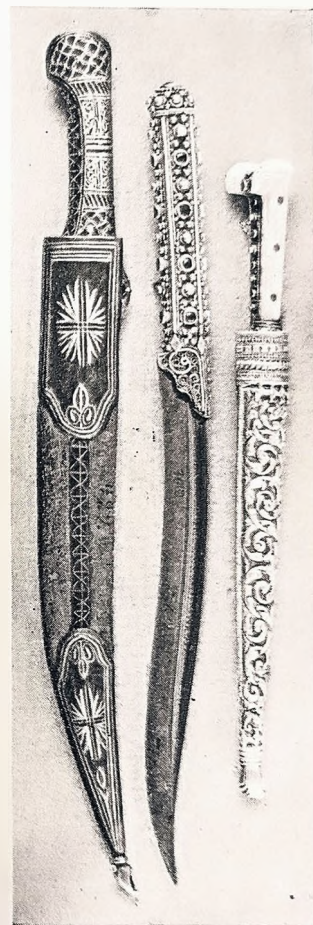
Za pas zadi male dževerdare,
 Rasturi ih palom latinjkinjom.

¹⁾ Što narodni pjevač razumijeva pod malim dževerdarima, koji su se kao male puške zadijevali za pas, nije mi poznato.

Mač (sl. 42). Ovaj je mač prav i s obje strane oštar. Držak mu je od srebra sa životinjskom glavom na vrhu, valjda albanski rad. Po svoj prilici je ovaj mač uočen o bedru a može biti i za pasom, jer nije ništa dulji od pale.

Sl. 43. Kame i agfe (bodeži) većinom čerkeskog porijekla.

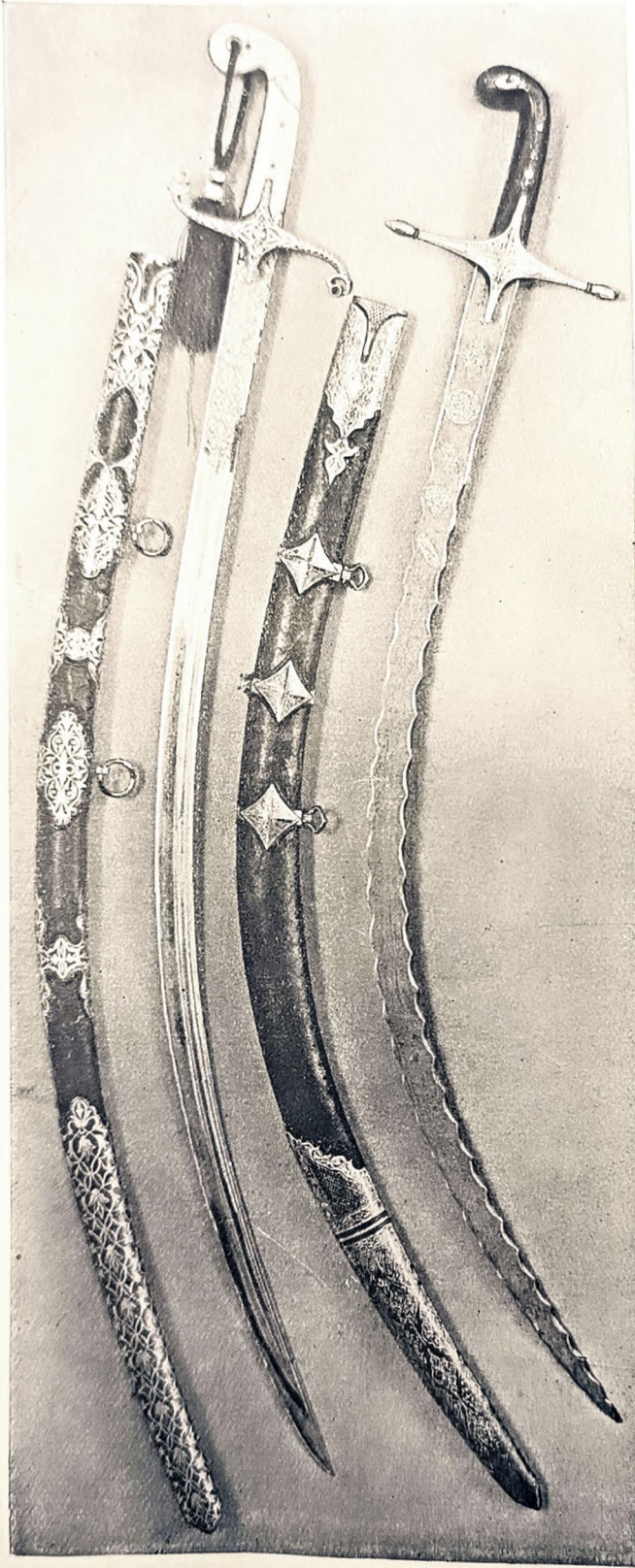

Sl. 44. Mali noževi.

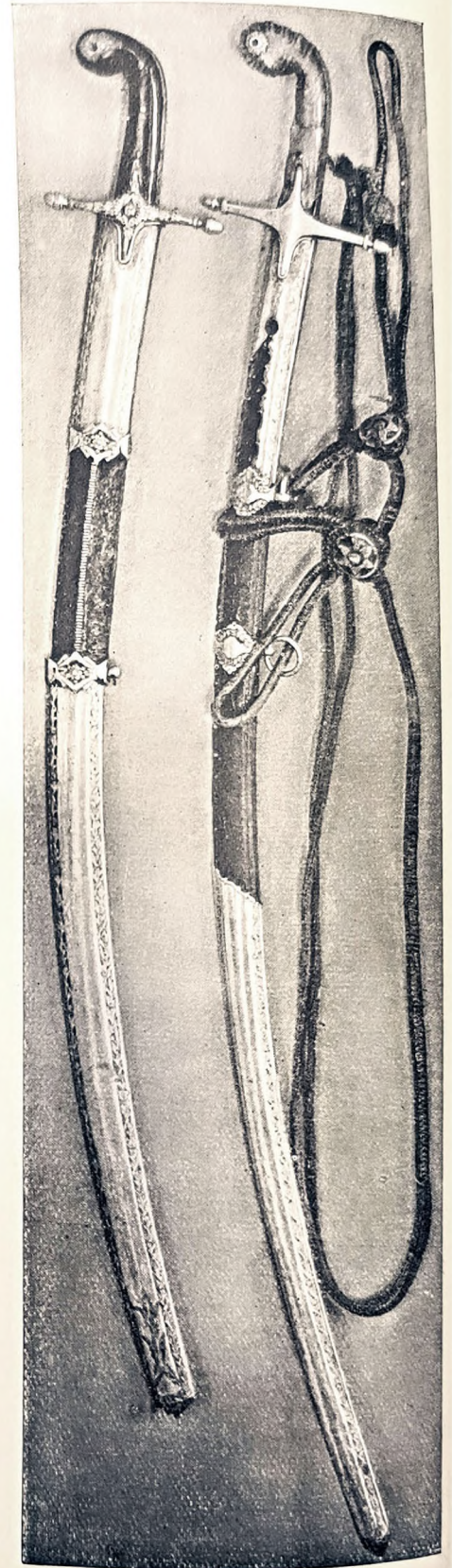
Kame i agfe.

Orijentalno oružje su kame i agfe (sl. 43), koje su i u nas bile u uporabi.

U oružje možemo uračunati i male noževe (sl. 44), bez kojih se ne može ni pomisliti naš čovjek, i koji su također ucivilili dosta sirotinje. Najviše se noževa izrađivalo u našim krajevima u Foči, Sarajevu, Bugojnu, Gor. Vakufu i Livnu.

Sl. 45. Sablje dimiskinje (lijevo »madžarkinja«, desno »krk merdiven« sablja iz porodice Smajl age Čengića).

Sl. 46. Sablje.

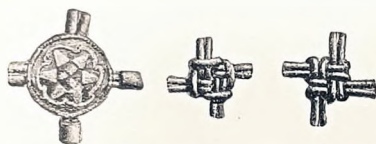
Sablje.

(Sl. 45 - 47)

Sablja je vrlo staro oružje, te je s dolaskom Osmanlija došla u naše krajeve. Narodna pjesma je u svojim starijim pjesmama najviše opjevala sablju. Naiglasovitiji kovači ovog oružja bili su u Turskoj, a grad Damask bio je radi svojih sabalja demiskinja ili dimiskija poznat po čitavu svijetu.

Vještina kovanja bila je u kovanju oštrice t. j. u pripravljanju čelika za oštrice, što su majstori u Damasku čuvali kao veliku tajnu tako tvrdo, da se još ni danas ne zna, kako su pripravljali čelik.

Sablje su kovane i u našim krajevima. Narodne pjesme spominju mnogo glasovitih kovača. Najviše sabalja kovano je u našim krajevima u Sarajevu, gdje se već god. 1556. spominje jedna cijela sabljarska čaršija, a naš naprijed spominjani dedo i odličan puškar, Avdija Sabljar, i zove se tako, što su mi predi bili sabljari.

Sl. 48. Uzao na gajtanima od sabalja.

Balčaci i kore (sagrija) okivane su zlatom i srebrom, a ukrašivane su često i dragim kamenjem.

Na sablji su tri balčaka zlatna,
U balčacim tri kamena draga.

I oštrica je često bogato zlatom navezena.

Osim dimiskinje spominju se u pjesmama i u narodu mnoge vrsti sabalja, koje pokazuju provenijenciju, gdje su kovane kao: misirlija, adžemkinja ili adžemovka (iz Adžema, Perzije), isfihanka (Isfihan grad u Perziji), šamlijanka ili »Šam-sablja«, madžarka, alamanka, derman-kinja, prekomorka, mletačkinja i t. d. Čemerlija je vrlo savijena sablja. U pjesmama spominju se mnogo i imena ćorda i gadara mjesto sablja; posljednje su po narodnoj pjesmi junaci vezali obično konjima pod kolane (kolankinje):

Naj ti, sine, krvavu gadaru,
Pripaši je konju pod kolane.

Sl. 47. Sablje perzijskog porijekla.

ili: S obje strane pod kolan gadare.

ili: Objesi mu tešku topuzinu,
I gadare s obadviše strane.

Sablja je bila svakako najskupocjenije oružje, što narodni pjevač vrlo često ističe:

Gola sablja tri stotin' dukata,
Kore su joj tri stotin' dukata,
A gaitani tri stotlu' dukata.

Sablja se je na gajtanima nosila, koji su, kako narodna pjesma veli, bili često vrlo skupocjeni i vještali su se o desnom ramenu i oko prsa, te je sablja visila niz lijevo bedro:

O bedri mu sablja demiškinja,
Sva u suvo zlato okovana.

U narodnim pjesmama ima spomena, da se je sablja pasala i oko pasa:

Sablja valja mnogo bila blaga,
Opasa je zetu o pojasu.

Valja spomenuti, da je i ovo oružje upotrebljavano u narodnoj medicini te se i njoj pripisuje ista ljekovitost kao i handžaru, i to samo dimiskiji, a naročito koja je još ispisana i ajetima iz kurana.

Nadžak.

(Sl. 49. i 50.)

Nadžaci se vrlo često spominju u narodnoj pjesmi, a čini se, da su se najviše upotrebljavali u 17. i 18. stoljeću, u doba oklopa, koje su ovim oružjem probijali:

Na njemu su šipke od čelika,
Udri njega čelikli nadžakom.

No sudeći po stećcima i starinskim nišanima (nadgrobno muslimansko kame-nje), koji potječu iz doba fetha (osvojenje Bosne god. 1463.), na kojima je isklesano razno oružje pa i nadžaci, upotrebljavalo se je ovo oružje i ranije. Nadžak je svakako oružje istočnog porijekla. Slični su čekićima a pravljani su od čelika i gvožđa i obično su srmom navezeni. Drveni sap (držak) je katkad ušiven u kožu i rjeđe srebrom okovan. Nadžaci su nošeni poput buzdovana o unkašu (jabuci) na sedlu:

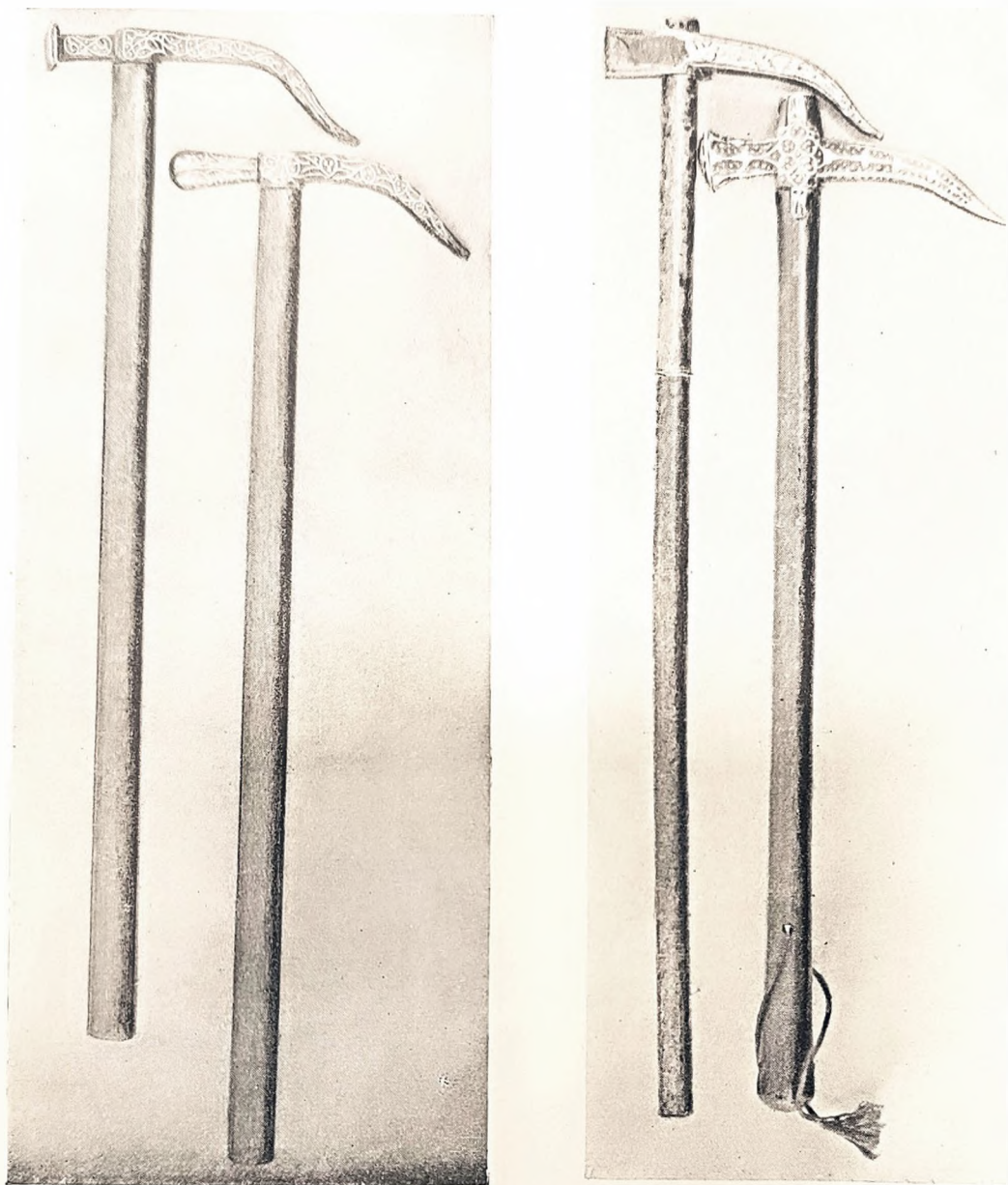
On uzima Rošu harambašu,
Pa ga viša konju o unkašu,
S jedne strane Rošu harambašu,
S druge strane nadžak od čelika;
Teži mu je nadžak od čelika,
Nego mrtav Roša harambaša.

Balta (sjekira).

Balte su također neka vrsta nadžaka u formi običnih sjekira, koje su se upotrebljavale za siječenje pancijer-košulja. U narodnoj pjesmi spominje se ovo oružje samo pod turskim imenom balta (sjekira):

Bajraktari džide polomili,
A čauši balte pogubili.

Biće da narodna pjesma ne luči strogo baltu od nadžaka. I sjekire su od čelika i navezene srebrom, a katkad i zlatom.

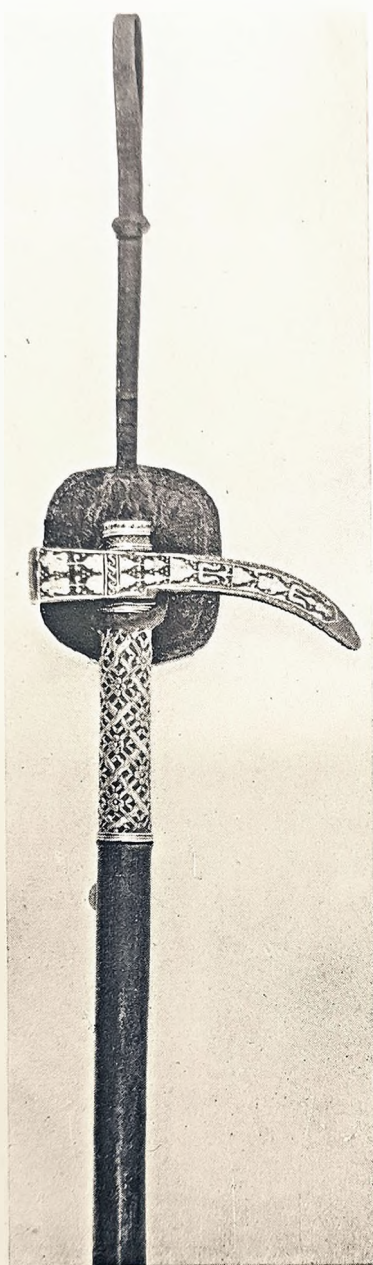
Sl. 49. Nadžaci.

Široka forma sjekira sjeća svojim oblikom na arapske sjekire 18. stoljeća (sl. 51), ali je i ovo oružje mnogo starije, jer se nalazi također isklesano na najstarijim muslimanskim nadgrobnim kamenima (nišanima). Druga je forma uža i sa zlatom vezenim ornamentom i jazijom i sigurno je perzijskog porijekla (sl. 52). I balte su vješane o konju:

Svitle mu se svilene kubure,
A valja se balta o mrkovu.

Enamluci.

Upravo s nekom stoičkom mirnoćom i odvažnosti srće musliman u rat, jer on vjernije u kismet (sudbinu), pa ako mu bude sudeno, i poginuće u ratu. On se

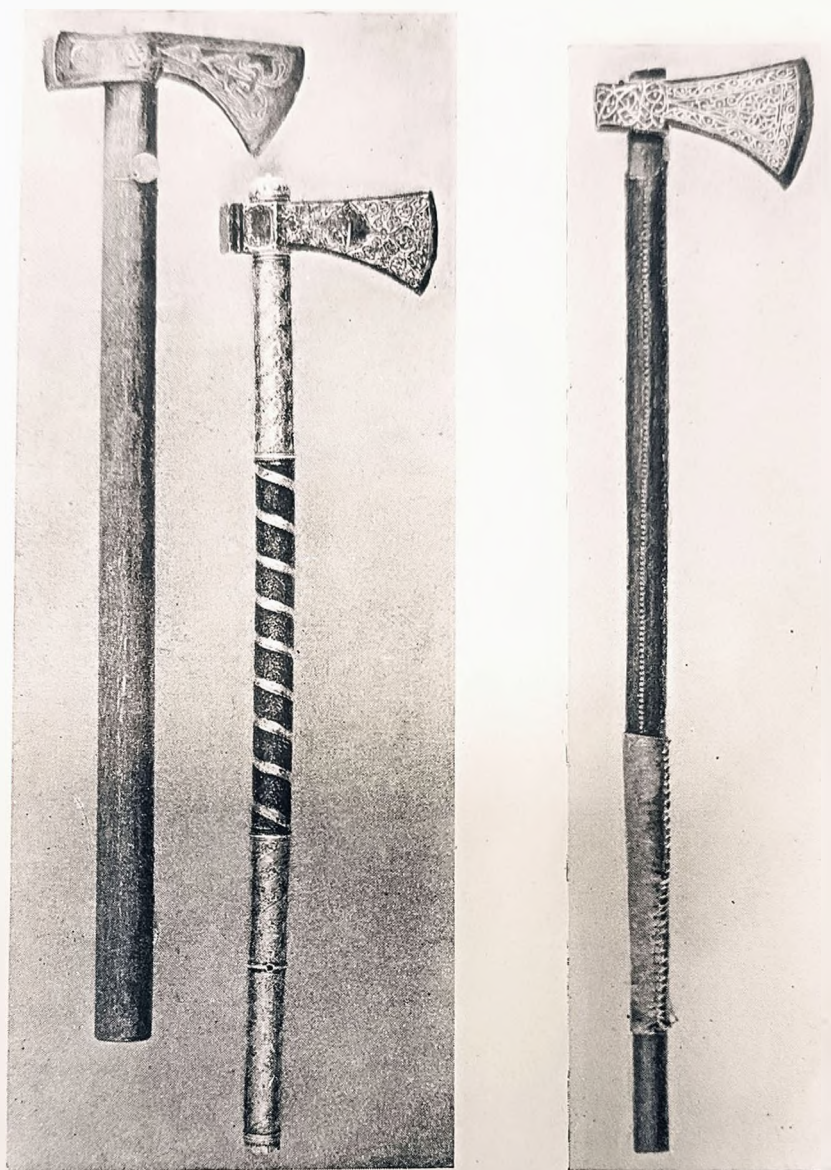
Sl. 50. Nadžak usaračen za vješanje o unkašu na sedlu.

Sl. 51. Balte arapske forme.

uvijek uzda u Boga i Bog ga čuva. Zato je dobro nositi uza se enam (kuran) i u dokolici sjetiti se Boga i pomoliti mu se učeći iz kurana. Već iz velikog poštovanja prema enamu polagana je i velika važnost na izradu enamluka, kese, u kojoj su nosili ename, objesivši ih na lijevu stranu (do srca).

Enamluk je kesa na četiri čoška, a ima ih i od kože ili kadife i zlatom vezenih (sl. 53), ali su najobičniji od srme sa osobito lijepo kalemljenim (iskucanim) ili mušebakli (prorezanim) ornamentima (sl. 54 i 55). Mnogi su i pozlačeni.

Sl. 52. Balte perzijske forme.

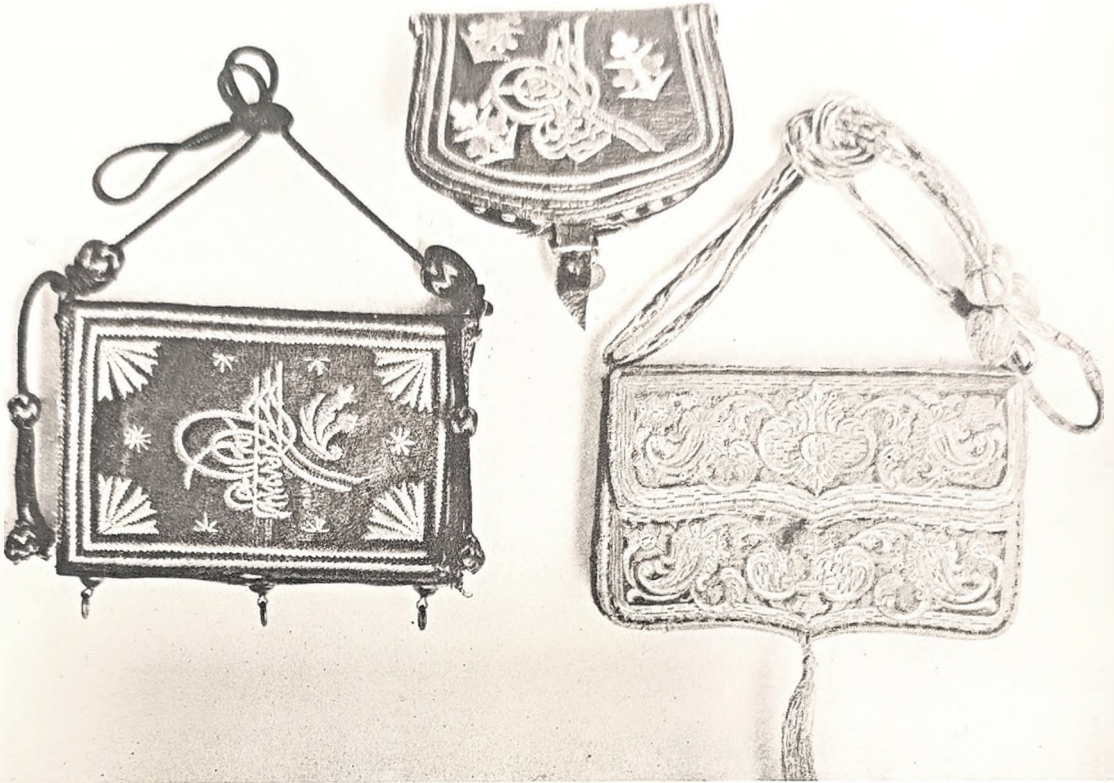
Toke.

Kao ostatak nekadašnjih oklopa i pancijera sačuvale su se u našim krajevima toke. One već nijesu imale onu zadaću, koju su imali oklop i pancijer, nego su bile više dekorativnog značenja.

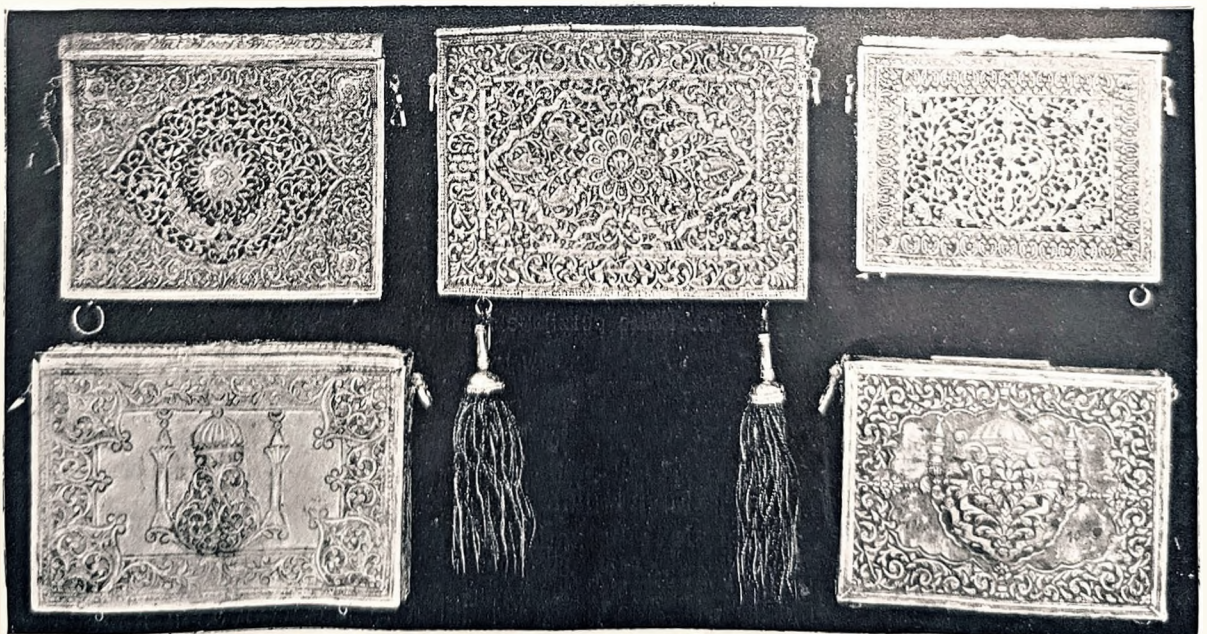
Upravo je milina pogledati naše stasite i junačke Hercegovce u njihovoj svečanoj opremi, a kao najbogatiji dio ove opreme jesu toke ili đečerma. To je

naigornija odjeća, obično od čolke (crvene ili zelene) i bez rukava. S jedne i druge strane dečerne prišivene su srebrne pločice, koje pokrivaju cijela prsa.

Ima toka raznog oblika i veličine. Toke sa sitnijim pločicama zovu se čekmje, a s krupnim pločama kabare (sl. 56).

Sl. 53. Dva enamluka od kože i vezeni, povrh njih fišek-ćesa za naboje.

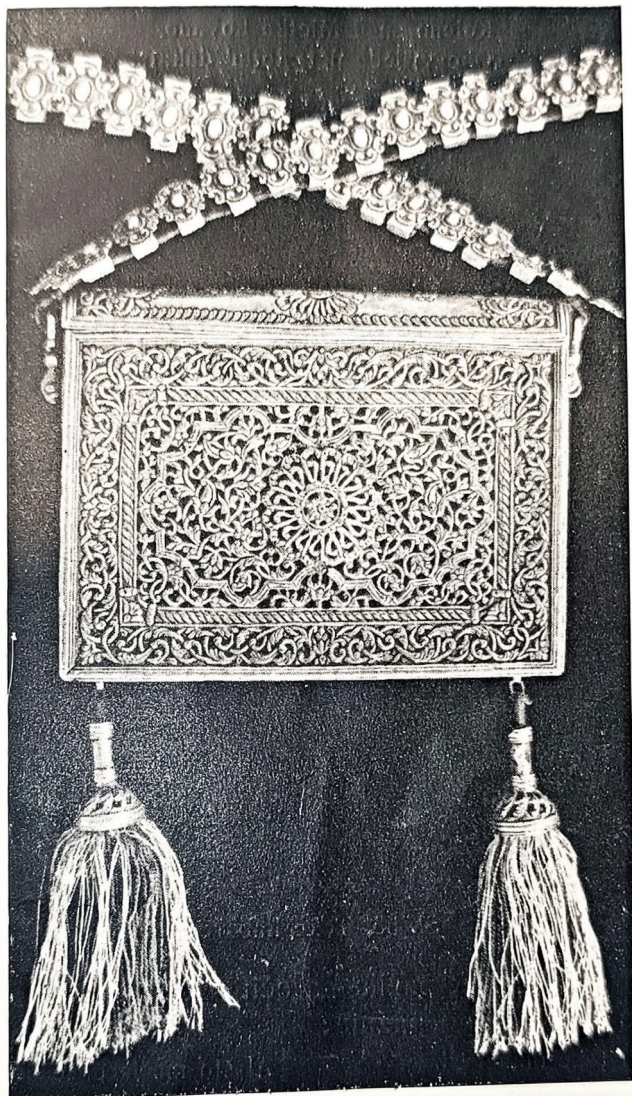

Sl. 54. Enamluci, kutije za nošenje enama (kurana).

Treća forma toka zovu se šljivice, jer su sitne i zaobljene.

Mnogo su veći od ostalih ploča kanati, ploče ispod vrata s cvijetom ili velikim pucetom u sredini.

Obično su uz prsi na tokama s obje strane krupna srebrna puceta, koja se mjesti spućala, nego su samo za ukras služila.

Sl. 55. Enamluk.

Toke su većinom kovane od talijera, bijelih medžidija i t. d., a udarano je 100—150 talijera u jedne toke, a siromašniji, razumije se, i manje, te su prema tome mogle biti do 4 kg teške, što se podudara sa stihovima iz narodne pjesme: Zlatne toke od četiri oke.

Najbolje i najljepše oružje pravljeno je odvajkada u Primorju, pa su tamo i toke kovane i ljevane. Na glasu su bili kujundžije u Risnu u Boki Kotorskoj. Toke su kovane i u Livnu:

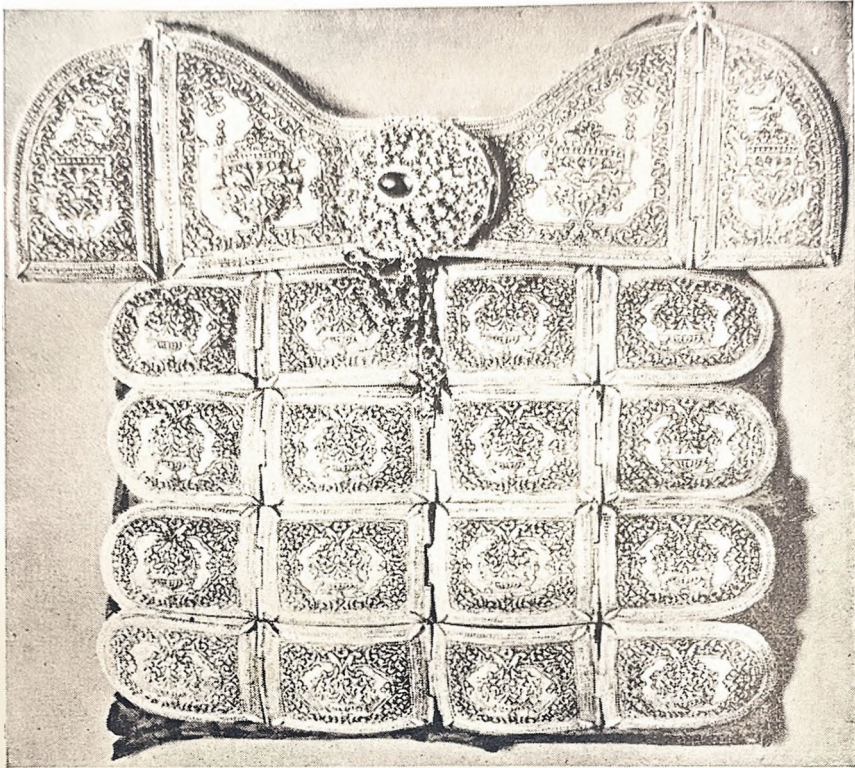
Da otide u Lijevna grada,
Da sakuje toke trijestore,
Na mojijeh trideset hajduka.

Livnjaci su se ovome radu naučili od Zadrana, u kojih su naši junaci često naručivali toke :

Meće toke, udara ilike,
Toke su mi zadarkinje prave.

Osobite su izradbe bile mletačke toke :

Pod dolanom toke od tri oke,
Koieno su u Mletke kovane,
One vrijede pet stotin' dukata.

Sl. 56. Toke kabare.

Narodna pjesma je uvijek pazila naročito na toke svojih ljubimaca junaka i njima posvećivala vrlo mnogo pažnje :

Pa na pleći toke oblačio,
Samo toke od četiri oke ;
Sve su toke od suhoga zlata,
Na dva rama dva kanata zlatna
U kanatim' almas kamenovi ;
S obje strane puca po tokama,
Svako puca jedna litra zlata,

Al što mu je puca pod grlašce,
U njemu je do dvije litre zlata,
Puca visi na sindžiru zlatnu ;
To se puca na burmu otvara :
Kada Halil pri nevolji dode,
Ispod grla puca on odvrće,
Iz njeg pije lozovinu pivo.

Radi njihova sjaja narodni pjevač upoređuje toke sa suncem i mjesecom :

Sjaju mu se toke kroz brkove
Kao jako kroz goricu sunce,

ili :

Sjaju mu se toke kroz brkove,
Kano mjesec od petnaest dana
Kad obasja kroz jelove grane.